

позволяющих измерить уровень обученности студентов (*Применение тестовой технологии в процессе преподавания современного русского литературного языка*, с. 58–65). Одним из видов речевой деятельности является письмо. Вопрос обучения творческому писанию в русском языке разбирает **М. Рыковска** (Пльзень). Названная дисциплина преследует несколько целей, особенно прагматический и педагогический (*Обучение письму в русском языке*, с. 66–70). Устойчивые сочетания с союзом *как* в сочетании с антропонимами и их чешские эквиваленты находятся в центре внимания **Р. Гренаровой** (Брно). В статье из-за ее ограниченного объема описывается проблематика на материале, который приводится не в полном количестве (*Frazeosémantické pole majetkové a sociální poměry v ruských a českých ustálených přirovnáních se spojkou jako a s antroponymy*, с. 71–80). **С. Корицанкова** (Брно) старается изложить термин „концепт“, который впервые применил Д. С. Лихачев в 1921 г. (*Несколько слов о концепте как основном понятии лингвокультурологии*, с. 81–86). При изучении различных аспектов русского литературного ударения важное значение имеет исследование изменений в ударении отдельных слов или групп слов и их нормативность. **Г. Морозова** (Брно) пытается показать, что колебание ударения имеет свое смысловое размежевание (*О колебаниях ударения, связанных с семантическими разграничениями*, с. 87–91). **Я. Крыстынкова** (Брно) делится опытом с употреблением видеозаписей на практических занятиях русского языка (*Употребление видео на уроках русского языка*, с. 92–95).

Опубликованные статьи в сборнике решают актуальные проблемы языковедческой русистики и лингводидактики русского языка. Они могут содействовать усовершенствованию обучения русскому языку во всех типах учебных заведений.

Алеш Бранднер

Helena Flídrová – Stanislav Žaža: Sintaxis ruskogo jazyka v сопоставлении s českým. Olomouc 2005, 163 stran. ISBN 80-244-1104-0

V edici *Skripta* FF UP Olomouc vyšla společná publikace známých rusistů prof. H. Flídrové z FF UP Olomouc a prof. S. Žaži z FF MU Brno. Po brněnském dvoudílném vydání skript z ruské morfologie¹ jde o další významný ediční počín z oblasti moderně pojatého kontrastivně-srovnávacího studia gramatické stavby ruštiny a češtiny, o publikaci určenou sice především studentům, ale přínosnou pro vědecké zkoumání obou jazyků a vědeckou rusistickou veřejnost nejen u nás.

Zvlášť u skript, která jsou vymezena určením (studijní materiál) a omezena přijatelným rozsahem, je značně problematické už samo uchopení a podání tak rozsáhlé a náročné problematiky, jako je ruská syntax, navíc náročnost je zdvojnásobena srovnávacím hlediskem. Přesto se autorům podařilo na poměrně malé ploše představit ruskou syntax komplexně, se zvýrazněním pro Čechy obtížných partií, v moderním pojetí zdůrazňujícím nejen teoretickou analýzu (která však nechybí), ale i komunikativní dosah potřebného zvládnutí látky a propojení gramatiky a dalších stránek jazyka, tzv. lexikální kompetence konstrukcí, charakteristiky jejich stylistické bezpříznakovosti či příznakovosti atd.

Po úvodu a seznamu literatury následují zásadní kapitoly: Синтаксис как раздел грамматики; Характеристика синтаксической системы русского языка в сопоставлении с чешским; Слово-сочетание; Предложение. Jestliže první tři kapitoly představují jen 11 paragrafů, větě jsou věnovány paragrafy 12–103. Publikace je uzavřena oddílem Синтаксис текста (paragrafy 104–106).

Vnitřní členění kapitoly „Věta“ je následující: Простое предложение; Классификация предложений; Предложения по коммуникативной функции; Внутренняя структура предложения; Структурные типы простых предложений; Порядок слов; Особенности в строении русского предложения; Сложное предложение; Сложносочиненное предложение; Сложноподчиненное предложение; Многочленное сложное предложение. Nadřazené oddíly jsou odlišeny grafikou, již sám obsah dává tedy studentům základní přehled.

Při charakteristice vztahu morfologie a syntaxe se vychází z premisy, že nižší jazyková rovina je rovinou stavebního materiálu, vyšší rovina je vzhledem k ní rovinou funkcí. Syntax není pojímána jako věda, která představuje jen komplex formálních pravidel, jejichž znalost stačí ke generování správných slovních spojení a vět. Naopak se od počátku zdůrazňuje, že možnost užití syntaktického pravidla je omezena a podmíněna významem, sémantikou. V češtině se někdy užívá termínu „lexikální kompetence konstrukcí“. Jako příklady jsou ve skriptech uvedeny např. dvojice: *Ветер сломал березу x Петр сломал березу*, přičemž jen v prvním případě je možná transformace na konstrukci *Ветром сломало березу* (kauzátor – neosobní, živelná síla). Na první pohled by se mohlo zdát, že byl zvolen příklad konstrukce dost periferní, protože tzv. demiaktivum je i v ruštině celkem vzácné a je omezeno právě poměrně úzkým okruhem lexikální kompetence kauzátorů. Ale z druhé strany jde v porovnávacím plánu rusko-českém o konstrukci pro ruštinu tak typickou, že se někdy spojuje i s úvahami o možnosti propojení gramatiky s „mentalitou“ národa.²

Slovní spojení jsou charakterizována jako element vnitřní struktury věty. Jejich komponenty jsou buď rovnoprávné, pak představují vztah souřadnosti, koordinace, parataxe, nebo je jeden z nich hlavní a druhý závislý, pak jde o vztah podřadnosti, determinace, hypotaxe. Předností skript je zaměření na případy, v nichž Češi pod vlivem interference mohou chybovat, a to i v zdánlivě banálních spojení, srov. např. české *Nečetl jsem knihy ani časopisy*, kde v překladu do ruštiny musí být zdvojené *ни: Я не читал ни книг, ни журналов*. U podřadných vztahů ve slovních spojení se poukazuje na to, že jde o vztah tvaru s tvarem (shoda), tvaru se sémantikou (řízenost), sémantiky se sémantikou (formální nevyjádřenost, přimykání). Autoři dále podrobně rozebírají netriviální případy, u shody např. tzv. skrytou shodu (*без нового пальто*), asociativní shodu (*вечерний Брно*), shodu podle smyslu (*вы здесь одна?*), neúplnou shodu (*знакомая врач*) a shodu základní číslovky a počítaného předmětu. Studentovi se tak dostává na pečlivě volených příkladech nejen teoretického, ale i praktického poučení o užívání tvarů. Prostřednictvím příkladů si tak zlepšuje i svou komunikativní kompetenci a i podvědomě je nucen vnímat syntaktickou látku komplexně a navíc důsledně ve srovnání s mateřským jazykem.

Začátek oddílu o větě je uveden slovy: *Предложения – это языковые единицы, содержащие обобщенные правила, по которым строятся группы близких по смыслу высказываний – имплицитně se tedy zdůrazňuje rozdíl mezi větou a výpovědí, o němž byla řeč již v úvodní části skript. Upozorňuje se, že teoretické definování věty je velmi obtížné a v první polovině XX. století existovalo okolo dvou set různých definic. Sama si vybavuji, že jako studenti jednooborové češtiny na Vysoké škole pedagogické v padesátých letech jsme jen s obtížemi chápali např. Mathesiovu definici věty, která zněla: „Věta je elementární promluva sdělná, kterou se mluvčí aktivně a způsobem, zanechávajícím po stránce formální dojem obvyklosti a subjektivní úplnosti, staví k nějaké skutečnosti.“ Dnes bychom této definici právě nejspíš vytkli jisté směřování pojmů *věta* a *výpověď*. Autoři skript se snaží o stručné, přehledné poučení, které by bylo pro studenta-filologa dostačující. Tam, kde to je účelné, neodchylují se příliš od zžitých a tradičních řešení, ale někdy jdou svou cestou, kterou jim napověděla mnohaletá vysokoškolská pedagogická praxe. Věty jednoduché klasifikují podle komunikativní funkce a podle vnitřní struktury. Podle komunikativní funkce se podle nich věty dělí na ty, které vyjadřují konstatování, otázku, apel a přání, čemuž gramaticky odpovídají věty oznamovací, tázací, výzvoové a optativní (přací). Na jejich ztvárnění se podílejí prostředky gramaticko-morfologické (slovesný způsob), intonační a lexikální (zájmena a částice). Autoři tak studenty vždy orientují na komplexní pohled, na propojení jednotlivých složek jazyka. Zároveň upozorňují, že „skatulkování“ je vždy zjednodušující, tak např. do „přihrádky“ *věty oznamovací* se v komunikaci vejde nejen oznámení, ale podle situace i řada dalších významů, a to i u stejné věty; tak věta *Подходит автобус* může podle situace oznamovat: 1. informaci; 2. varování chlapcům hrajícím si na ulici; 3. výzvu dítěti, aby se nevzdalovalo; 4. údiv: tak brzy?; 5. rozčarování – autobus, a ne tramvaj, na kterou čekáme atd. atd.³ A právě v takovémto přístupu vidím modernost recenzovaných skript.*

Autoři vědí, že pro výukové účely musí volit jedno z mnoha různých řešení, jež se při popisu syntaktické stavby jazyka nabízejí, ale vždy studenty upozorní, že vše není tak jednoznačné a jednoduché. Domnívám se, že v tomto smyslu „ducha“ recenzovaných skript ocení spíše zkušený ruská-vysokoškolský učitel, ale i přemýšlivý student si leccos uvědomí. Oceňuji i diapazon „materiálové“ části skript, tak např. hovoří-li se o odpovědi na zjišťovací otázku s kladným významem, uvádí se možnosti: да, ну да, конечно, разумеется, совершенно точно, так точно (в армии), а как же, естественно, ясно, еще бы, обязательно, железно (разг.), спрашиваешь, не без того.⁴

V oddílu o vnitřní stavbě věty se pracuje s pojmy valenční syntaxe, vedle termínu *подлежащее* se vyskytuje *семантический субъект*, termín *комплетивное обстоятельство*, *ситуативное обстоятельство* (*детерминант*), pojem *циркумстанты*. Pro někoho trochu nezvyklé je, že autoři nepracují s pojmy *jednočlenná* a *dvojčlenná* věta, uvádějí: «В нашей грамматике термины «односоставные» и «двосоставные» (предложения) ввиду их неточности не употребляются. Однако сказуемое «двосоставного» и единый главный член «односоставного» предложения выполняют в основном ту же функцию, так что для них мы употребляем общий термин предикат.» (s. 40). Predikát se pak v tomto pojetí vyznačuje velkou strukturní pestroostí, tak třeba k neslovesným predikátům se řadí případy: Тишина; Ну и погода!; Хорошо; Вперед!; Спасибо; Так ли?; Ой-ой!

Zvědavý student by se ovšem mohl zeptat, proč *Тишина* je v daném případě predikát a v obdobné výpovědi (ovšem nikoli větě) *Наступила тишина* je to sémantický subjekt a gramatický podmět. Proč ve větě *Задача оказалась сложной* jde o svazочно-именной predikát, zatímco ve větě *Зоя проснулась еще более усталой* jde o doplněk, duplexiv. Kde je hranice mezi polosponovými a plnovýznamovými slovesy atd. atd. Studovaná látka obsahuje nepřehledné množství takových případů.

Podívejme se na syntax trochu jinými očima. V. Nezval ve svém *Edisonovi* napsal verše: „То же добродружství jako на моři / узамыкати се в лаборатори.“ A proč by nemělo být podobným dobrodružstvím pronikat spleť syntaktických vztahů? Mezi učitelem a studentem musí panovat určitá důvěra, student musí věřit, že řešení, které mu učitel předkládá, je opodstatněné a v něčem výhodné, i když zas učitel nesmí trvat na tom, že vždy jediné správné. Nedávno jsem své studenty „šokovala“ prohlášením, že přednáším ruskou gramatiku 40 let a pořád se dozvídám něco nového. Oni namítli, to že není moc optimistické, a já oponovala, to že je právě optimistické a právě v tom že je záruka proti „syndromu vyhoření“. A tak na závěr chci konstatovat, že i ze skript kolegů H. Flídrové a S. Žaži jsem se dozvěděla leccos nového a skripta mi znovu dala mnohé podněty k zamyšlení nad ruskou syntaxí a jejím optimálním uchopením a popisem v porovnávacím rusko-českém plánu.

Zdeňka Trösterová

Poznámky:

- 1 Adamec, P., Hrabě, V., Jiráček, J., Miloslavskij, I. G., Žaža, S., Morfologie ruštiny I, II, FF MU, 1. díl Brno 1996, 2. díl Brno 1997. Srov. recenzi Trösterová, Z., *Opera Slavica* IX, 1999, 2, s. 40–47. Uvedený text byl připraven k vydání jako celostátní učebnice, ale v této podobě nevyšel a je velkou zásluhou FF MU, že byl vydán jako skripta.
- 2 Srov. Trösterova, Z., *Некоторые особенности русского менталитета и их отражение в некоторых особенностях русского языка*, 9 конгресс МАПРЯЛ, Русский язык, литература и культура на рубеже веков, Bratislava 1999, s. 179.
- 3 V té souvislosti vzpomínám na jeden z příkladů prof. V. Barneta na aspirantských seminářích: *Я уже mustím jít, mlíko je v lednici*, „rozšifrováno“ *snídani si udělejte sami*.
- 4 Autoři nejen že znají, ale mnohdy sami zadávají a vedou disertační práce, jež minuciózně rozpracovávají zdánlivě úzké okruhy lingvistické problematiky, srov. např. práci Pelánová, O., *Способы осуществления речевых актов утверждения, отрицания и неопределенного*

ответа в сопоставительном плане русского и чешского языков, Brno 2005, školitel prof. S. Žaža.

Helmut Faska: Pučnik po hornjoserbščinje. Budyšin: Ludowe nakładnistwo Domowina 2003. XIV + 250 s. ISBN 3–7420–1103–0

Ač hornolužická srbština patří k tzv. malým slovanským jazykům, může se sorabistika pochlubit něčím, co ostatní slovanské filologie (snad kromě slovakistiky) spíše nemají: objemnou a reprezentativní, skvěle informativní a metodologicky uvědomělou (z pražské školy vycházející) morfologii spisovného jazyka (Faške–Michalk 1981). A nejenže má sorabistika morfologii spisovné hornolužické srbštiny, ale má i stejně skvělé popisy fonologie, morfologie a syntaxe lužickosrbských nářečí (Faške 1975, 1988, 1990a, 1993a, 1996), které sorabistům ostatní slavisté (a ovšem nejen oni) také mohou jen závidět. To vše je zásluhou jednoho muže, hlavního resp. výhradního autora jmenovaných svazků – Helmuta Fasky.

Josef Vintř ve své recenzi Faskovy–Michalkovy morfologie napsal:

„Man wird mit Spannung auf die angekündigten Teile *Phonologie* und *Syntax* warten, aber schon vorher könnten die Verfasser eine Kurzfassung der Morphologie für den Schulgebrauch und für die Slavistikstudenten bringen – sie würde genauso freudige Aufnahme und Anerkennung wie diese Morphologie finden.“ (Vintř 1984, 189–190)

Na fonologii a syntax si bohužel budeme muset ještě počkat (a není zcela jisté, zda se dočkáme), ale krátkou verzi hornolužické morfologie máme před sebou už teď: v roce 2003 vydalo nakladatelství Domowina knihu Helmuta Fasky *Pučnik po hornjoserbščinje* (Faska 2003). Jádro tvoří zkrácená verze Fasky–Michalka (1981) (s. 10–196); k němu jsou připojeny úvodní stručné (nicméně ne nezajímavé) obecně lingvistické poznámky (s. V–VI a 1), krátký foneticko-fonologický popis hornolužické srbštiny (s. 2–9) a zejména pak část obsáhlejší syntaktická, pojatá ovšem spíše tradičně (s. 197–243). O obsahu Faskovy knihy u nás referoval Svatopluk Pastyřík (2005). Na tomto místě chci využít (či zneužít...) příležitosti a napsat několik slov ne o knize, ale o jejím autorovi.

Lužice je zvláštní, tajemná země. Před zraky světa tu jsou skryty poklady. Například v poesii je to básnička Marja Krawcec, o níž literární salóny a revue nic neví. V jazykovědě je to Helmut Faska (*1932), o němž mnoho nevědí zase lingvistické salóny. A přece Faska svým dílem nemálo přispěl nejen k sorabistice, ale i k některým otázkám obecně lingvistickým (o Faskovi viz i Michalk 1992, Jenč 1992, 2002, Mudra 2002, Šerakowa 2002). Tak můžeme jmenovat Faskovy pozoruhodné texty k otázkám normy, úzu a kodifikace (Faska 1977a, 1989, Faške 1977, 1979a). S tématem jazykové kultury pak souvisí i otázky intelektualizace jazykových prostředků a stylistiky, o nichž Faska také zajímavě psal (Faska 1977b, 1984). Jak bylo zmíněno výše, ohlášený syntaktický díl gramatiky spisovné hornolužické srbštiny nevyšel (jen zčásti jej – jak naznačeno – nahrazuje syntaktická část Fasky 2003), ale i tak máme řadu dílčích Faskových příspěvků k syntaktickým otázkám, směřujících od sorabistického materiálu i k obecně lingvistickým otázkám (Faska 1986, Faške 1982, 1984, 1984–85, 1987, 1997a). A také k budoucí fonologii lužické srbštiny přispěl Faska řadou textů, rovněž směřovaných více či méně obecně (Faska 1972a, 1972b, 1996, Faške 1967, 1978, 1979b, 1980, 1990b, 1991, 1993b, 1996, 1997b).

Z teoretického hlediska otázky opozic v jazykové struktuře je zajímavé Faskovo rozlišování mezi ztrátou relevance určitého protikladu a jeho neutralizací. Ztráta relevance se může týkat morfémů (obsahových prvků), fonémů nebo distinktivních rysů (fonologických i sémantických). (Srov. Faške 1975, 13–16, 1990a, 6–8.) Tento bod by velmi stál za bližší pojednání. Uvedené rozlišování sice podle mého názoru není beze zbytku jasně vysvětleno a zdůvodněno, nicméně zdá se, že není zcela neoprávněná a může být dokonce inspirativní – například při vysvětlování kolísání fonologic-